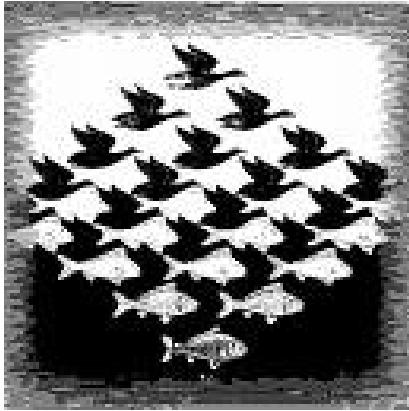

De duistere kant van het licht *Organisaties in de openbaarheid*

Escher

Yin-Yang

Vermeer

Licht en duisternis, een kunstzinnig paar

Kunstenaars maken veelvuldig gebruik van het contrast tussen het licht en de duisternis. Escher laat de duisternis, waarin de vissen oplichten, overgaan in vogels. Het yin-yang teken symboliseert dat in het licht de kiem van de duisternis bestaat en dat in de duisternis het licht ontkiemt. Vermeer laat in zijn schilderkunst zien dat het licht scherpte geeft en duisternis zachtheid. Licht en duisternis zijn in de kunst onlosmakelijk met elkaar verbonden.

Filosofen passen het licht-duisternis paar vooral als metafoor toe. De duisternis staat dan met name voor het kwaad, het licht voor het goede. Goed en kwaad zijn tegenovergestelde grootheden¹. Immers, wie iets goed noemt, zegt daarmee dat het tegenovergestelde kwaad is. Wie iets kwaad noemt, zegt dat het tegenovergestelde goed is. Dit gaat echter niet op voor de categorie licht-duisternis. Het bestaan van de schemer, waarin licht en duisternis samenkomen, wijst erop dat zij complementair zijn. Ondanks het complementaire karakter van licht en duisternis in de kunst, worden ze in de filosofie als tegenovergesteld aan elkaar gebruikt.

Filosofie lijkt niet te kunnen bestaan zonder het licht. Al in de metafoor van Plato's grot² openbaart zich de waarheid in het licht van de zon. In de duisternis van de grot is de waarheid niets meer dan een schim, een mening. Het is volgens hem de taak van de filosoof de mens in het licht van de waarheid te brengen. Arendt gebruikt in *Vita Activa* de metafoor licht-duisternis door te stellen dat de publieke ruimte licht nodig heeft en dat de private ruimte gebaat is bij duisternis. Jaspers vult aan dat de openbaarheid ook kwetsbaar maakt. Foucault stelt hier in *Discipline, toezicht en straf* tegenover dat macht juist in het licht disciplinerend op kan leggen en dat de duisternis nodig is om aan de dis-

ciplinerende macht te kunnen ontkomen. Vertaald naar de context van organisaties betekent dit dat zowel openbaarheid als geheim met gerechtigdige argumenten nagestreefd kunnen worden. Organisaties geven veel bloot over hun dagelijkse praktijk, soms vrijwillig en soms gedwongen door wetgeving of de publieke opinie. Zonder deze dwang zou de organisatie ongetwijfeld een stuk minder prijsgeven en zichzelf in duisternis verhullen. Dit roept de volgende vraag op: Welke betekenis kan ontleend worden aan de dubbelzinnige betekenis van de licht-duisternis metafoor voor de openbaarheid van organisaties?

Aan de hand van de posities van Plato, Arendt, Jaspers en Foucault wordt duidelijk dat de licht-duisternis metafoor een dubbelzinnige betekenis met zich meebrengt. Brengt het licht het goede in de openbaarheid? Brengt de duisternis bescherming tegen het kwaad? Wat is de duistere kant van het licht? Het antwoord op deze vragen is dat organisaties te maken hebben met een openbaardilemma, die niet op te heffen valt. Net zoals het licht geen betekenis heeft zonder de duisternis, heeft de openbaarheid geen betekenis zonder verborgenheid. Om te kunnen laten zien, waar ze voor staat, moet een organisatie in de openbaarheid treden. Zodra een organisatie echter de openbaarheid misbruikt, zal ze zichzelf en anderen confronteren met de duistere kant van het licht. De duisternis lijkt dan een betere plaats om te vertoeven. Uiteindelijk komt het aan op het besef dat de publieke ruimte dermate waardevol is, dat we deze niet verloren willen laten gaan.

Plato: Pijnlijkheid van het licht

In de allegorie van de grot vertelt Plato over de werking van het contrast tussen licht en duisternis. In de grot leven mensen, die vastgeketend zijn.

De duistere kant van het licht *Organisaties in de openbaarheid*

Hun werkelijkheid bestaat uit schimmen, zichtbaar door het licht van een vuurtje. Een persoon, de filosoof, weet zich te bevrijden. Komende uit de grot, is het licht van de zon zo pijnlijk in de ogen, dat 'de schittering van het licht' het onmogelijk maakt dingen te kunnen zien. 'Als hij in het licht komt, en zijn ogen zo vol lichtstralen krijgt, zal hij niet in staat zijn om ook maar iets te zien van wat wij nu werkelijkheid noemen'. Pas na gewenning is de filosoof in staat de dingen te zien, zoals ze werkelijk zijn. Maar bij het opnieuw afdalen in de grot, moet de filosoof wederom wennen aan de duisternis en kan hij tijdelijk niets zien.³ Dus zowel in de overgang van de duisternis naar het licht als die van het licht naar de duisternis kan de filosoof tijdelijk niet goed waarnemen.

Met deze allegorie maakt Plato duidelijk dat 'in de wereld van het kenbare de Idee van het Goede het laatst van al en slechts met moeite gezien wordt'⁴. De pijnlijke schittering van het licht maakt het moeilijk het Goede te zien, waardoor de neiging ontstaat in de duisternis van de grot te blijven. Plato spreekt over het goede als rechtvaardigheid, in de duisternis heerst onwetendheid. Als het slechts aan filosofen is voorbehouden het Goede waar te nemen, welk belang hebben organisaties dan bij het licht van de openbaarheid? Arendt geeft hier in haar politieke filosofie indirect aandacht aan.

Arendt: grootsheid in de publieke ruimte

Arendt gaat in *Between Past and Future* in op het filosofische gebruik van tegenstellingen. Het gebruiken van de ene kant van een tegenstelling, brengt noodzakelijkerwijs het afgewezen tegenoverstelde aan het licht. Dit toont aan dat beide slechts betekenis hebben in hun tegenstelling.⁵ Licht heeft dan betekenis in combinatie met het duister en duister in combinatie met het licht. De vissen en vogels van Escher verbeelden dit principe. Het licht en de duisternis in de allegorie van Plato staan als metafoor voor dit principe.

Arendt legt in haar interpretatie van de allegorie uit, welke tegenstelling Plato duidt. In het licht van de zon onthult zich een wereld, die tegengesteld is aan de wereld waarin de mensen dagelijks leven. Het leven in de grot staat voor het menselijke leven. Slechts de filosoof heeft toegang tot de wereld van Ideeën. De weg die de filosoof naar de Ideeën aflegt, vindt plaats in drie omwentelingen. De eerste omwenteling gebeurt in de grot zelf, waar de filosoof zich vrij maakt en constateert dat

wat hij voor waar aannam, slechts schaduwen in het licht van het vuur zijn. De volgende omwenteling vindt plaats buiten de grot, waar de filosoof de echte dingen in het licht van de zon kan zien schitteren. De laatste omwenteling vindt plaats na zijn teruggang in de grot, waarbij hij het rijk van de eeuwige essentie verlaat en terugkeert in het rijk van de vergankelijk dingen en de sterfelijke mens.⁶ Deze allegorie maakt duidelijk hoe een omkering langs de polen van een tegenstelling plaatsvindt. Van duisternis naar licht terug naar de duisternis. De Ideeënwereld is tegengesteld aan die van de menselijke aangelegenheden; het beschouwende leven van de filosoof aan het actieve leven van de andere mensen.

Arendt bekritiseert de tegenstelling van Plato, die zij de oorzaak van de praxis-vergetelheid noemt. Hieronder verstaat zij dat politiek niet een vorm van poiesis (het instrumentele handelen) is, zoals Plato voorstond, maar een vorm van praxis. Het was mogelijk politiek als een vorm van praxis te vergeten, omdat die plaatsvond in de duisternis van de menselijke aangelegenheden.⁷ Arendt belicht in *Vita Activa* de menselijke activiteiten. Zij maakt hierbij een strikt onderscheid tussen een publieke en een private ruimte. Ze plaatst de praxis in de publieke ruimte. In deze ruimte kunnen mensen zich in al hun grootsheid onthullen. In de private ruimte daarentegen is een mens verborgen voor het zicht van zijn gelijken en is er van hem geen grootsheid te verwachten. In deze laatste ruimte vinden alle productieve activiteiten plaats, die in het teken staan van overleven.

De waarheid kan, in tegenstelling tot wat Plato beweert, zich wel in het licht van de publieke ruimte openbaren, namelijk als *doxa*. 'The word *doxa* means not only opinion but also splendour and fame. As such, it is related to the public realm, which is the public sphere in which everybody can appear and show who he himself is. To assert one's opinion belonged to being able to show oneself, to be seen and heard by others'⁸. Slechts in de publieke ruimte is het mogelijk om de waarheid achter iemands mening (*doxa*) te begrijpen. Het zien van de wereld vanuit het gezichtspunt van een ander, noemt Arendt het politieke inzicht per uitstek. Pas in de publieke ruimte kan een mens volledig mens zijn.⁹ Het handelen in de publieke ruimte 'vergt een openheid, een begrip en inschikkelijkheid voor de Ander'¹⁰.

Als de mens pas in de publieke ruimte volledig mens kan zijn, waarom is dan de private ruimte

De duistere kant van het licht *Organisaties in de openbaarheid*

nog nodig? Arendt beantwoordt deze vraag in *Vita Activa*. Ze erkent dat er sommige dingen verborgen moeten blijven, hetgeen alleen mogelijk is in de private ruimte. De private ruimte is de plek bij uitstek die een mens bescherming biedt aan het eigen, het intieme. Tevens is er zonder de private ruimte geen plaats, waarvandaan een mens 'in het licht van de publieke sfeer kan treden'¹¹. Immers, de tegenstelling publiek en privaat krijgt slechts betekenis in elkaars aanwezigheid.

Arendt verdedigt de positie dat het licht het goede in de openbaarheid brengt.¹² Zij geeft aan dat het de functie is van de publieke ruimte om 'licht te werpen op de menselijke aangelegen middels het voorzien in een ruimte van verschijning waarin mensen kunnen laten zien waartoe ze in staat zijn'. Tevens brengt ze de gevaren van de duisternis naar voren. De duisternis van een onzichtbaar bestuur zorgt ervoor dat het licht van de publieke ruimte uitdooft. In deze duisternis degradeert de waarheid tot een betekenisloze trivialiteit en hebben mensen de neiging zich terug te trekken in hun private ruimte. Dit staat voor Arendt gelijk aan het op de vlucht slaan voor de werkelijkheid. Deze neiging herkent Arendt tevens in de naoorlogse tijd, die zij het tijdperk van de massamaatschappij noemt. Mensen kunnen zich alleen nog in de private ruimte openbaren, in de intimiteit en buiten de openbaarheid van de publieke ruimte. Zij noemt dit de wereldvervreemding van het individu.¹³

Arendt stelt dus dat mensen in het licht van de publieke ruimte kunnen onthullen wie ze zijn als mens. Deze onthulling vindt plaats vanuit de duistere privé-ruimte. Vertaald naar de context van organisaties betekent dit dat organisaties in de openbaarheid kunnen onthullen wie ze zijn en waar ze voor staan.¹⁴ Zonder het toetreden tot de publieke ruimte hebben organisaties geen bestaansrecht. Ze kunnen dus een zekere openheid voor anderen tonen, maar hebben tevens het recht op de intimiteit van de privé-ruimte. Een belangrijke vraag is dan wat thuishoort in de publieke ruimte en welke onderwerpen geheim mogen blijven. Arendt noemt deze afstemming politiek van aard, omdat deze in aanwezigheid van anderen in de publieke ruimte behoort plaats te vinden. Arendt laat echter on gezegd waar zich dat duistere bestuur bevindt. Arendt maakt eveneens niet duidelijk dat de openbaarheid ook duistere kanten met zich meebrengt. Jaspers, haar leermeester, doet dit wel.

Jaspers: Kwetsbare openbaarheid¹⁵

Net als Arendt stelt Jaspers dat de waarheid zich slechts in de openbaarheid van de menselijke aangelegenheden kan tonen. Het probleem met de openbaarheid is dat er naast de waarheid ook particuliere belangen zichtbaar worden, die met andere belangen kunnen botsen. Er kan zich een strijd ontwikkelen tussen macht, die tot verborgenheid aanzet, en waarheid, die om openbaarheid vraagt. In deze strijd kan de openbaarheid ontaarden in een persoonlijk risico voor iedereen. 'Ieder beslist voor zich of hij in de openbaarheid wil treden of niet. Wie inzicht heeft verworven, wil het niet voor zich alleen houden. Wie iets heeft gecreëerd, wil het zichtbaar maken'¹⁶.

De openbaarheid maakt dus kwetsbaar, omdat iedereen die in de openbaarheid treedt, aan haar is overgeleverd. De toetreders moet ermee akkoord gaan dat hij als persoon beschouwd en onderzocht wordt. Het openlijk gehoord kunnen worden gaat samen met bloot gesteld zijn aan verdraaiingen, misverstanden en smaad. Dit is volgens Jaspers de reden dat de openbaarheid afstoot.

Ondanks dat Jaspers en Arendt dezelfde betekenis geven aan het licht van de openbaarheid en de duisternis van de private ruimte, benadrukt Arendt de duistere kant van de duisternis. Het ontlopen van de menselijke wereld leidt tot wereldvervreemding en een niet-menselijk bestaan. Jaspers benadrukt de duistere kant van het licht. De openbaarheid maakt kwetsbaar. Arendt geeft aan dat mensen open zijn *voor* anderen en Jaspers vindt het belangrijk dat mensen open zijn *over* zichzelf. Organisaties die open staan *voor* anderen, zoals voor klanten, concurrenten en werknemers, kunnen dit doen in de openbaarheid van de publieke ruimte. Organisaties die open zijn *over* zichzelf, maken zichzelf kwetsbaar voor het oordeel van anderen. Is het mogelijk open te staan *voor* anderen zonder open te zijn *over* jezelf?

Foucault: Panoptisme

Foucault¹⁷ heeft met het model van het panoptisme antwoord gegeven op deze vraag. In een panoptisch systeem is het mogelijk om zonder jezelf te laten zien, anderen zichtbaar te maken. Hoe werkt het panoptische systeem?

In de architectuur staat het panoptisme voor een ringvormig gebouw, waarvan de buitenring gevormd wordt door cellen. Elke cel heeft een binnen- en buitenraam, waardoor alles wat er in de cel gebeurt zichtbaar wordt. In het midden van het

De duistere kant van het licht *Organisaties in de openbaarheid*

gebouw staat een toren. Iemand die zich in de toren bevindt, kan de mensen in de cellen observeren, zonder dat de mensen de observant kunnen zien. Het belangrijkste effect van een panoptisch gebouw is dat er veel mensen kunnen worden geobserveerd en daardoor in bedwang kunnen worden gehouden door een paar observanten. Deze bouwfilosofie is toegepast in onder andere gevangenissen.

Foucault wijst op een omkering van de metafoor licht-duisternis die in de geschiedenis heeft plaatsgevonden. 'Traditioneel is de macht datgene wat zichtbaar is, wat zich vertoont, wat zich manifesteert, en ze ontleent haar kracht paradoxaal genoeg aan de manier waarop ze deze kracht tentoonspreidt. Degene over wie ze macht uitoefent kunnen in het duister blijven. Disciplinerende macht is in haar uitoefening onzichtbaar en verplicht degenen die ze onderwerpt tot zichtbaarheid. In de discipline zijn het de onderworpen subjecten die gezien moeten worden. Door ze te belichten houdt de macht ze in haar greep. Het constant gezien worden of zichtbaar zijn van het gedisciplineerde individu bestendigt zijn onderwerping. De disciplinerende macht manifesteert haar kracht in wezen door deze objecten te ordenen *binnen de ruimte* die ze beheerst'¹⁸. Het panoptisme staat gelijk aan een vorm van toezicht, die kan zien zonder zelf gezien te worden. Zichtbaarheid is hiermee een valstrik geworden. Zodra mensen zich bewust worden van het feit dat ze geobserveerd worden, gaan ze de dwang van de macht op zichzelf toepassen. Mensen gaan daarmee tegelijkertijd de rol van observant en geobserveerde op zich nemen. Middels dit proces is de mens 'het principe van zijn eigen onderwerping'¹⁹.

Het panoptisch systeem is volgens Foucault politiek van aard. Er ontstaat een democratische controle, omdat iedere persoon het recht heeft het functioneren van instituties te beoordelen. Het panoptische systeem wordt 'een transparant bouwwerk waarin de machtsuitoefening door de gehele samenleving kan worden gecontroleerd'²⁰ Organisaties hebben eveneens baat bij een panoptische systeem, omdat het productie verhoogt en de economie ontwikkelt. Is er dan nog wel een duistere kant aan deze betekenis van het licht?

Het licht heeft inderdaad ook een duistere kant. De onderwerpingstechnieken van de onzichtbare macht zorgen voor alom tegenwoordigheid van disciplinerende macht, waaraan niet valt te ontkomen. De mens is 'object van informatie,

maar nooit subject van communicatie'²¹. Macht is een blik zonder gezicht die 'het gehele maatschappelijke organisme verandert in een waarnemingsveld'²².

De omkering van de macht van de duisternis naar het licht geeft een andere interpretatie van de openbaarheid. In een panoptisch systeem wordt openheid gereduceerd tot transparantie.²³ Des te transparanter de samenleving is, des te meer wijdverbreid kan de macht haar disciplinerende werking uitoefenen. Immers, iets dat transparant is, laat veel licht door en maakt zichzelf zichtbaar. Iets dat niet transparant is, laat zichzelf onzichtbaar. Van deze in principe materiele eigenschap gaat dus, toegepast in een samenleving, een zelfdisciplinerende werking uit. In de schilderkunst heeft Vermeer het principe van transparantie tot meesterschap verheven. Zijn objecten krijgen in het volle licht scherpte, omdat alle details tot in de kleinste puntjes zichtbaar zijn. Het verhult niets. In de duisternis krijgen zijn objecten een zekere zachtheid. Het is lastig details te ontwarren, deze blijven in de schaduw verborgen. Er is echter geen sprake van goed of kwaad, in de schilderkunst is slechts te spreken van mooi of lelijk.

In een panoptisch systeem is er dus niet echt sprake van dat de metafoor licht-duisternis staat voor de tegenstelling goed en kwaad. Foucault heeft een systeem beschreven, waar vanuit een zekere neutraliteit uitgaat. Een panoptisch systeem herbergt niet zozeer het goede of het kwade, maar het maakt afwijkingen van de norm transparant. Wat Foucault duidelijk maakt, is dat de openbaarheid zich zowel kenmerkt door openheid als transparantie. De dubbelzinnigheid van de metafoor licht-duisternis is deels op te lossen met het onderscheid tussen openheid en transparantie. Maar is dit wel voldoende om te kunnen ontkomen aan de disciplinerende werking van de openbaarheid?

De duistere kant van het licht

Jaspers en Foucault maken respectievelijk duidelijk dat de openbaarheid kwetsbaar maakt en disciplineert. De duistere kant van het licht zorgt ervoor dat het openen en instand houden van een publieke ruimte een penibele aangelegenheid is. Arendt benadrukt wel de duistere kant van de duisternis, maar staat onvoldoende stil bij de duistere kant van het licht. Foucault geeft aan dat de duisternis ook aantrekkelijke kanten heeft. Het stelt in staat te ontkomen aan de allesziende macht. Arendt ziet dit als een vlucht uit de wereld van de menselijke

De duistere kant van het licht *Organisaties in de openbaarheid*

aangelegenheden en noemt het wereldvervreemding. Deze verschillen roepen de vraag op, of Arendt en Foucault het eigenlijk wel over dezelfde ruimte hebben.

De publieke ruimte is volgens Arendt een ruimte waarin mensen zich kunnen onthullen en manifesteren. Een dergelijke betekenis van een ruimte moet volgens Duintjer²⁴ onderscheiden worden van een binnen-ruimtelijk fenomeen. Het opengaan van een manifestatieruimte vereist een soort bereidheid om manifestatie toe te laten. Een publieke ruimte is als manifestatieruimte geen binnen-ruimte. Aan een binnen-ruimte kunnen eigenschappen worden toegeschreven als gestalte en volume. Transparantie is een kwalitatieve eigenschap, die wat zegt over de begrenzing van een ruimte, zoals de helderheid van een raam. Het legt de nadruk op hetgeen in een binnen-ruimte aan- of afwezig is. De mate van transparantie van de begrenzing zegt wat over de mate van licht of duisternis binnen deze ruimte. Deze ruimte dient dus onderscheiden te worden van een manifestatieruimte zoals de publieke ruimte. Foucault beschrijft een transparante ruimte, waarin de macht zich onzichtbaar manifesteert, de mensen in deze ruimte zichtbaar makend. De werking van een panoptisch-systeem gaat dus alleen op voor een binnen-ruimte. Vanuit deze constatering wordt de vraag relevant, of een publieke ruimte naar een binnen-ruimte kan transformeren en andersom. Een panoptisch systeem is immers geen statisch iets, het duidt op een proces van toenemende disciplineren en van een groeiende onzichtbare macht. Het yin-yang tekent symboliseert het proces, dat tussen deze twee ruimtes plaatsvindt. In de duisternis van de transparante ruimte ontkiemt zich het licht van de publieke ruimte, waarin zich de duisternis van de transparante ruimte bevindt. En volgens Arendt eigen beschrijving, kunnen deze twee ruimtes niet zonder elkaar bestaan.

De dubbelzinnigheid van het begrip openbaarheid brengt de verwarring tussen Arendt en Foucault met zich mee. Arendt geeft duidelijk aan dat de private ruimte ook openbaarheid kent, maar dat dit van andere aard is dan die van de publieke ruimte. 'Slechts met handelen is het mogelijk een publieke ruimte te openen, waarin de politieke praktijk plaatsvindt. Immers, 'zolang animal labors daar [het publieke domein] heer en meester is, kan er geen publiek domein in de ware zin des woords zijn, doch er kan slechts gesproken worden van particuliere activiteiten, die zich in het

openbaar afspelen'²⁵. En in deze pseudo-publieke ruimte regeert de disciplinerende macht van Foucault. In diens binnen-ruimte ontstaat openbaarheid door de verplichting tot transparantie. Deze verplichting wordt zowel consumenten, arbeiders, werknemers als organisaties opgelegd. Het disciplineert hen, het maakt hen tot gelijken. In de publieke ruimte bestaat het risico van pseudo-openheid. Dit kan metaforisch geduid worden met de duistere kant van het licht. In de binnen-ruimte bestaat het risico van pseudo-transparantie. Dit kan eveneens metaforisch geduid worden met de duistere kant van het licht.

Tegenover de publieke ruimte staat de binnen-ruimte van Foucault; beide kenmerken zich door openbaarheid. Het verschil echter is dat de publieke ruimte openheid met zich meebrengt en de Foucauldiaanse ruimte transparantie. Arendts private ruimte kan eveneens opgevat worden als een binnen-ruimte. De kracht van deze binnen-ruimte is echter haar duisternis, waarin de bewoner zich terug kan trekken. Foucault lijkt tegenover zijn transparante binnen-ruimte een soort buiten-ruimte te vooronderstellen. Deze ruimte is echter zo duister, dat hij hierover nauwelijks spreekt. Maar de kracht van deze onbepaalde buiten-ruimte is ook haar duisternis. Daar waar Arendt de duistere kant van het licht ongezegd laat, vermeldt Foucault de lichte kant van de duisternis niet. Hiermee vullen ze elkaar aan en ontstaat er een beter begrip van de dubbelzinnige betekenis van openbaarheid voor organisaties.

Organisaties in de openbaarheid

Het staat een organisatie vrij zich in de openbaarheid van de publieke ruimte te begeven of zich te houden tot de openbaarheid van de private-binnenruimte. Organisaties hebben echter een publieke ruimte nodig om te kunnen onthullen wie ze zijn. Het lastige aan de publieke ruimte is haar onvoorspelbaarheid en vluchtigheid. Hierdoor is de organisatie overgeleverd aan de wijze waarop anderen over haar oordelen. In de publieke ruimte heeft handelen onvoorspelbare resultaten. Het kenmerkende aan de publieke ruimte is het principe van openheid, hetgeen inhoudt dat het initiatief, toe te treden tot de publieke ruimte, bij de organisatie zelf ligt. Zij zal hiertoe niet gedwongen kunnen worden, omdat er dan sprake is van een pseudo-openbaarheid. Elke organisatie echter, die een product wilt verkopen, zal tot de publieke ruimte willen toetreden, omdat daar het oordeel over haar

De duistere kant van het licht *Organisaties in de openbaarheid*

producten en over zichzelf kan plaatsvinden. Organisaties hebben ook een private ruimte nodig, waarvandaan ze zich kunnen onthullen. Door de aanwezigheid van de private ruimte, kunnen bepaalde zaken verborgen blijven. Zodra echter een organisatie misbruik maakt van de kwetsbaarheid van de publieke ruimte, zet zij hiermee een proces in gang van inkapseling van de publieke ruimte tot een binnen-ruimte. De roep om een vrije markt, kan gezien worden als een roep om een binnen-ruimte. In de vrije markt kan ontkomen worden aan de spontane oordelen en invloeden van anderen, zoals de staat, concurrenten en belangenorganisaties. Maar tegelijkertijd heeft de vrije markt als transparante binnenruimte, een disciplinerende werking. Organisaties zullen evengoed gedwongen worden informatie over zichzelf vrij te geven, die ze vanuit concurrentie overwegingen wellicht niet vrij zouden willen geven. De roep om een vrije markt zonder dwang zet juist, door de disciplinerende werking van het transparante en panoptische systeem, aan tot dwang. De enige ruimte, waar aan een dergelijke dwang is te ontkomen, is de publieke ruimte, waarin het principe van openheid regeert. Dit leidt tot een openbaarheidsdilemma, waaruit geen uitweg mogelijk is. Het is als kiezen tussen twee kwaden: de kwetsbaarheid van de publieke ruimte of de dwang van de vrije markt. Is er nog een andere keuze mogelijk?

Bij het stellen van een of-of vraag, die een dilemma nu eenmaal met zich meebrengt én veroorzaakt, lijkt het alsof er ook maar twee keuzes mogelijk zijn. De keuze voor publieke ruimte of voor vrije-markt/binnenruimte. Waarom eigenlijk moet er tussen deze twee ruimtes gekozen worden. Juist de keuze leidt volgens Arendt tot het opheffen van beiden. Er heerst spanning tussen de tegenpolen licht-duisternis. Het blootleggen van deze span-

ning is mogelijk, het opheffen of negeren van deze spanning brengt met zich mee dat er tegelijkertijd iets waardevols verloren gaat. Zonder het rijk van de menselijke aangelegen, de publieke ruimte, is de mens niet langer in staat een menselijke leven te leiden. Zonder het rijk van de noodzaak, het productieve leven, kunnen we niet overleven. Hiertussen valt niet te kiezen.

Gekropen uit de grot en verblind door het licht, zijn we weer terug in de wereld van de menselijke aangelegenheden. We delen deze wereld met anderen, ook met organisaties. In het toetreden tot de publieke ruimte staat niet het overleven centraal, maar de vraag hoe we, uit liefde voor de wereld, zo goed mogelijk met elkaar samen kunnen leven. Er is geen eenduidig recept voor de juiste verhouding van overlevingsdwang en samenlevingswil. Niet alles moet in de openbaarheid komen, niet alles mag in de verborgenheid blijven. Waar het op aan komt, is dat we, in het besef van de waarde van de publieke ruimte voor organisaties én mensen, deze willen behouden. Daar hebben we het licht van de openbaarheid voor nodig, met inbegrip van de duistere kant van het licht. We hebben de publieke ruimte nodig. Voor onszelf, voor onze medemens en voor voorbijgegangene en toekomstige generaties. Want:

*In het rijk van de menselijke aangelegenheden, kennen we de schrijvers van wonderen. Het zijn mensen die ze tot uitvoering brengen; mensen die, omdat ze het dubbele geschenk van vrijheid en handelen hebben ontvangen, een werkelijkheid voor zichzelf kunnen creëren.
(Hannah Arendt-Between past and Future)*

De duistere kant van het licht

Organisaties in de openbaarheid

-
- ¹ Kinneging&Wiche (2007), pag 14
² Plato, 'De staat' 514a–520a
³ Plato, 'De staat', 516a
⁴ Plato, 'De staat', 517b
⁵ Arendt (1968), pag 34-37
⁶ Arendt (1968), pag 34-37
⁷ Arendt (1968), pag 34-37
⁸ Arendt (1956-1959) pag 14
⁹ Arendt (1956-1959) pag 18-21
¹⁰ Braumbussche (2002), pag 91, waarbij Arendt zich op Aristoteles beroept; in het citaat heb ik voor gearceerd, omdat dit bij de bespreking van Jaspers belangrijk is.
¹¹ Arendt (1958), pag 45
¹² Arendt (1968), pag viii/ix, mijn vertaling
¹³ Arendt (1959)
¹⁴ In Werff (2008) heb ik beargumenteerd dat het gerechtvaardigd is te stellen dat organisatie een publieke ruimte kunnen scheppen en openhouden. Ik verwijs naar Hst 4 voor een uiteenzetting van dit argument.
¹⁵ Jaspers (1965), Hst IX
¹⁶ Jaspers (1965), Hst IX
¹⁷ Foucault (1975)
¹⁸ Foucault (1975), pag 260, mijn arcering
¹⁹ Foucault (1975), pag 280
²⁰ Foucault (1975), pag 286
²¹ Foucault (1975), pag 277
²² Foucault (1975), pag 295
²³ Volgens Schipper (college 25-03-2009) wordt openbaarheid en transparantie vaak verward. Openheid is een relatieve, relationele categorie en het initiatief om open te zijn voor en open te zijn over ligt bij het individu zelf. Indien de mens gedwongen is tot openheid ontstaat het risico tot pseudo-openheid. Transparantie is een niet-normatieve kwaliteit van iets. Transparantie kan opgeëist worden door een derde, het initiatief hoeft niet bij het individu zelf te liggen. Bij dwang tot transparantie over en transparantie van ontstaat het risico op pseudo-transparantie. In beide pseudo-gevallen wordt een pseudo-werkelijkheid gerepresenteerd. Er is volgens mij sprake van een reductie, omdat het relationele, dus het menselijke in transparantie verdwijnt.
²⁴ Duintjer (2002), pag 12. Duintjer gebruikt de beschrijving van manifestatieruimte om het bewustzijn te beschrijven. Ik zie voldoende aanleiding om deze beschrijving toe te passen gezien het fenomenologisch perspectief dat Arendt hanteert.
²⁵ Arendt (1958), pag 132

Literatuur:

- Arendt, H. (1961), *Between past and future* (New York: Penguin Books 2006)
Arendt, H. (1968), *Men in dark times* (Orlando: Harcourt Brace 1983)
Arendt, H. (1959) 'Over menselijkheid in donkere tijden: Gedachten over Lessing', verschenen in *Politiek in donkere tijden, essays over vrijheid en vriendschap*, (Amsterdam: Boom 1999)
Arendt, H. (1958), *The human condition*, vertaald in *Vita activa; De mens: bestaan en bestemming* (Amsterdam: Boom 2004)
Arendt, H. (1956-1959) *The promise of politics* (New-York: Schocken books 2005)
Duintjer, O. (2002), *Onuitputtelijke waarheid* (Budel: Damon)
Braumbussche, A. van den (2002) 'De totalitaire verleiding; Hannah Arendt en de stilte van Heidegger' verschenen in Braumbussche, A. van den & Weyembergh, M.(red) *Hannah Arendt; Vita activa versus vita contemplativa* (Budel: Damon)
Foucault, M. (1975), *Surveiller et punir; Naissance de la prison*, vertaald in *Discipline, toezicht en straf; De geboorte van de gevangenis* (Groningen: Historische uitgeverij 2007)
Jaspers, K. (1965), *Kleine Schule des philosophischen denkens*, vertaald in *Kleine leerschool van het filosofisch denken* (Utrecht: Bijleveld 1995)
Kinneging, A.& Wiche, R. (2007), 'Van kwaad tot erger: een inleiding;', in Kinneging, A. & Wiche, R. (red) *Van kwaad tot erger; Het kwaad in de filosofie* (Utrecht: Het Spectrum)
Plato, *Verzameld werk*, (Kapellen/Baarn: Pelckmans Angora 1999)
Schipper, F. (2009), 'Het risico van pseudotransparantie', ontleend aan www.vanwoodman.com, geraadpleegd op 15-02-2009
Werff, S. van der (2008) *Het einde van ethiek volgens Arendt; Hoe beperkt globalisering de publieke ruimte van organisaties* (Bachelorwerkstuk Wijsbegeerte Vrije Universiteit Amsterdam)

